Г. У. Кузьменка (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны універсітэт імя І. П. Шамякіна)

З'ЯВА ДЭНАМІНАЦЫІ Ў АЙКАНІМІЧНАЙ СІСТЭМЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ
(на матэрыяле складаных айконімаў)

Айканімічная сістэма любой мовы паступова абнаўляецца. Паселішчы і іх назвы развіваюцца дыялектычна: адны знікаюць, другія ствараюцца. З развіццём мовы, культуры і зменамі жыццёвых рэалій замест некаторых традыцыйных назваў з'яўляюцца новыя, часам складаныя айконімы (айконімы-кампазіты), якія ўтрымліваюць у структуры тыповыя для пэўнага часу лексічныя асновы. Такую з'яву ў айканіміі прынята называць *дэнамінацыяй* (ад лац. *denominatio* – перайменаванне). Яна адбываецца пераважна пад уплывам экстралінгвістычных фактараў.

Намі выяўлена 109 складаных айконімаў, на станаўленне і знікненне якіх у сучаснай беларускай мове паўплываў працэс перайменаванняў. У выніку такога працэсу стварылася больш за 50 новых айконімаў-кампазітаў, што складае 6 % ад іх агульнай колькасці (900 адзінак): *Белаазёрск* (тут і далей былыя назвы – *Ніўкі**, *Бярозаўскі**), *Навасёлкі* (*Царкавішча**), *Наваспаск* (*Ферма**) і інш.

У артыкуле зроблена спроба разгледзець структурна-семантычныя тыпы новых айконімаў-кампазітаў, якія існуюць у айканімічнай сістэме сучаснай беларускай мовы ў выніку дэнамінацыі.

У працэсе дэнамінацыі, які найбольш выявіўся ў XX стагоддзі, для ідэнтыфікацыі паселішча нярэдка ствараліся складаныя айконімы, якія выяўлялі празрыстае значэнне: *Дабраполле* (*Жабіна**), *Новаіванаўка* (*Галодная**), *Слаўгарад* (*Прапойск**) і інш., некаторыя ўтрымлівалі пэўную сацыяльна-ідэалагічную семантыку: *Камсамольск* (*Дзюрдзеў**), *Першамайск* (*Гасподы**), *Саўгасная* (*Царкоўе**) і інш. Гэты працэс быў тыповым для таго перыяду, таму што сістэма новых

МГПУ им. И.П.Шамякина

айконімаў з’яўлялася важным сродкам адлюстравання змен грамадскага ладу краіны.

У сістэме беларускай айканіміі на сучасным этапе налічваецца 129 *Навасёлкаў,* 40 *Першамайскіх,* 35 *Навасадаў.* Такія назвы-паўторы не выконваюць у пэўнай меры дыферэнцыйную функцыю. Новыя айконімы-кампазіты, па задуме іх стваральнікаў, павінны былі не толькі ствараць эфект навізны, а і надаваць эстэтычнасць назве.

Асобныя перайменаванні адбываліся стыхійна: страчваліся разам і рэліктавыя онімы – *Ганнаспаская** (сучасная назва – *Заазёрная*), *Іван-Бор** (*Красны Акцябр*), *Рудабелка** (*Акцябрск*) і інш. У радзе выпадкаў разам з першапачатковым (папярэднім) айконімам рэтраспектавалася інфармацыя, што была звязана з аб’ектам і замацавалася ў яго назве: *Краснаязвёздны* (*Сталіна**), *Новакузнечная* (*Шыя**), *Першамайск* (*Папоўка**) і інш. У выніку ў беларускую сістэму тапонімаў былі ўведзены “рафініраваныя штампы”, запазычаныя пераважна з рускай мовы [2, с. 185]. А паколькі айконім з’яўляецца заўсёды “прадуктам сваёй эпохі”, то замена яго стварае ілюзію, што перад намі новае паселішча, а не вёска ці горад са шматвяковай гісторыяй [1, с. 144].

Замена ранейшай назвы паселішча на новую дыктавалася ў асобных выпадках эстэтычнымі мэтамі і меркаваннямі – *Чырвонабярэжжа* (*Злодзін**), *Навасёлкі* (*Галякі**), *Першамайка* (*Злыднікі**) і інш. У выніку адбылося пашырэнне семантыкі такіх прэпанентных асноў-атрыбутываў, як *красны* – ‘цудоўны, прыгожы’, ‘чырвоны, пурпуровы’, ‘новы, сацыялістычны, народжаны рэвалюцыяй’, *новы* – ‘шчаслівы, новы лад жыцця’, ‘які мае адносіны да савецкай эпохі’.

Новыя айконімы-кампазіты, якія існуюць у айканімічнай сістэме сучаснай беларускай мовы ў выніку дэнамінацыі, згрупаваны намі ў чатыры структурна-семантычныя тыпы:

- складаныя айконімы-меткі: *Наваселле* (*Падувінскі**), *Светлагорск* (*Шацілкі**), *Слаўгарад* (*Прапойск**) і інш.;
- складаныя айконімы-апісанні: *Краснасельскі* (*Краснае Сяло**), *Першамайскі* (*Пасёлак імя Бухарына**), *Сінягорская* (*Трубаносы**) і інш.;
- складаныяайконімы-рэгістратары:*Белаазёрск*(*Ніўкі**, *Бярозаўскі**), *Салігорск* (*Нова-Старобінск**), *Сеназавод* (*Сянная**) і інш.;
- складаныя айконімы-мемарыятывы: *Роза-Люксембург* (*Алеская**).

Значны паводле колькаснай суаднесенасці структурна-семантычны тып утвараюць складаныя айконімы-меткі. Яны выдзяляюць канкрэтныя геаграфічныя аб’екты, аднак не змяшчаюць у семантычным плане адметнай, спецыфічнай для чалавека інфармацыі – *Наваселле* (*Падувінск**), *Навасёлава* (*Двор Павулле**, *Павулле**), *Навасёлы* (*Доўгі Памёт**) і інш. Пераважная частка айконімаў-кампазітаў вызначанага тыпу ўтворана паводле дэрывацыйнай мадэлі “атрыбутыў + субстантыў” шляхам асноваскладання пры дапамозе фармантаў -*аў*-, -*j*-,-*ск*-.

МГПУ им. И.П. Шамякина

Другі тып – складаныя айконімы-апісанні. Асновай для іх узнікнення з’явілася найбольш важная прымета аб’екта – *Ключагорская* (*Бедавіцы**), *Краснаазёрная* (*Галоднічы**), *Мілавідная* (*Быкі**) і інш. Значная частка айконімаў-кампазітаў такога тыпу ўтворана паводле мадэлі “атрыбутыў + субстантыў” шляхам асноваскладання пры дапамозе фармантаў *-н-*, *-ск-*.

Трэці тып – складаныя айконімы-рэгістратары. Асновы айконімаў-кампазітаў адзначанага тыпу ўтрымліваюць інфармацыю аб характары саміх паселішчаў або акаляючага іх асяроддзя – *Верхнядзвінск* (*Дрыса**), *Раман-Віна* (*Ніцка-Віна*)*, *Рудня-Каменева* (*Папоўская Рудня**) і інш. Частка іх утворана паводле мадэлі “атрыбутыў + субстантыў” шляхам асноваскладання пры дапамозе фармантаў *-еў-*, *-j-*, *-ск-*, спарадычна – паводле мадэлей “субстантыў + субстантыў”, “субстантыў + атрыбутыў”, шляхам словаскладання без дапамогі фармантаў.

Чацвёрты тып – складаныя айконімы-мемарыятывы. Асновы айконімаў-кампазітаў названага тыпу ўтрымліваюць у структуры імёны, прозвішчы вайскоўцаў, грамадскіх, палітычных дзеячаў: *Асман-Касаева* (*Сярмяжанка**), *Кругавец-Калініна* (*Кругавец**), *Роза-Люксембург* (*Алеская**). Такія айконімы-кампазіты ўтвораны паводле мадэлей “субстантыў + субстантыў”, “субстантыў + атрыбутыў” шляхам словаскладання пры дапамозе фармантаў *-еў-*,*-ец-*, *-ін-*.

Наглядную інфармацыю аб лакалізацыі новых айконімаў-кампазітаў, аб храналогіі перайменаванняў айконімаў у савецкі перыяд праілюструем табліцамі 1, 2:

Табліца 1. ***Лакалізацыя новых айконімаў-кампазітаў*** **(паводле структурна-семантычных тыпаў, колькасна-рэгіянальнай суаднесенасці).**

Вобласць	Тыпы				Усяго (у адзінках)
	складаныя айконімы-меткі	складаныя айконімы-апісанні	складаныя айконімы-рэгістратары	складаныя айконімы-мемарыятывы	
Гомельская	11	3	3	2	19
Віцебская	5	3	3	-	11
Магілёўская	3	2	1	1	7
Мінская	5	1	-	-	6
Гродзенская	1	5	-	-	6
Брэсцкая	2	1	-	-	3
Усяго (у адзінках)	27	15	7	3	52

Табліца 1 паказвае, што злоўжыванне ідэнтычнымі айконімамі-кампазітамі адлюстравалася ва ўкараненні іх на ўсёй тэрыторыі Беларусі. Найбольш – на Гомельшчыне, спарадычна – на Брэстчыне і Гродзеншчыне, што абумоўлена розным культурна-гістарычным развіццём рэгіёнаў.

Табліца 2. ***Храналогія дэнамінацыі айконімаў у савецкі перыяд***

МГПУ им. И.П.Шамякина

(паводле тэмпаральна-рэгіянальнай суаднесенасці)

Новыя (існуючыя) айконімы-кампазіты	Папярэднія айконімы	Год перай-менавання	Раён	Вобласць
1	2	3	4	5
Асман-Касаева	Сярмяжанка	1964	Бялыніцкі	Магілёўская
Белаазёрск	Ніўкі, Бярозаўскі	1958,1960, 1970	Бярозаўскі	Брэсцкая
Верхнядзвінск	Дрыса	1962	Верхнядзвінскі	Віцебская
Дабраполле	Жабіна	1964	Сенненскі	Віцебская
Камсамольск	Дзюрдзеў	1935	Рэчыцкі	Гомельская
Камсамольская	Пукава	1964	Капыльскі	Мінская
Камсамольскі	Байдак	1950	Быхаўскі	Магілёўская
1	2	3	4	5
Ключагорская	Бедавіцы	1964	Гарадоцкі	Віцебская
Краснаазёрная	Галоднічы	1964	Смаргонскі	Гродзенская
Краснazвёздны	Сталіна	1962	Краснапольскі	Магілёўскі
Краснапольцы	Амерыка	1964	Аршанскі	Віцебская
Краснасельскі	Краснае Сяло	1958	Ваўкавыскі	Гродзенская
Кругавец-Калініна	Кругавец	1920	Добрушскі	Гомельскі
Кураполле	Дзевятнікі	1918	Пастаўскі	Віцебская
Мілавідная	Быкі	1969	Воранаўскі	Гродзенская
Навапольцы	Гавезна-1	1964	Стаўбцоўскі	Мінская
Наваселле	Падувінск	1935	Рагачоўскі	Гомельская
Навасёлава	Двор Павулле, Павулле	1964	Чашніцкі	Віцебская
Навасёлкі	Царкавішча	1938	Віцебскі	Віцебская
Навасёлкі	Галякі	1964	Калінкавіцкі	Гомельская
Навасёлы	Доўгі Памёт	1964	Барысаўскі	Мінская
Наваспаск	Ферма	1964	Смаргонскі	Гродзенская
Новазаронава	Новая Дзярэўня	1966	Шумілінскі	Віцебская
Новаіванаўка	Галодная	1924	Веткаўскі	Гомельская
Новакузнечная	Шыя	1938	Лоеўскі	Гомельская
Першамай	Гараваха	1964	Петрыкаўскі	Гомельская
Першамай	Плевакі	1964	Дзяржынскі	Мінская
Першамайка	Злыднікі	1964	Гарадоцкі	Віцебская
Першамайск	Папоўка	1938	Лоеўскі	Гомельская
Першамайск	Святое	1934	Рэчыцкі	Гомельская
Першамайск	Кабылёва	1939	Рэчыцкі	Гомельская
Першамайск	Гасподы	1939	Горацкі	Магілёўская
Першамайск	Свінная	1964	Докшыцкі	Віцебская
Першамайск	Прышыхвасты, Прышыхасты	1940	Драгічынскі	Брэсцкая
Першамайск	Засунне	1931	Лельчыцкі	Гомельская
Першамайская	Сабакінцы	1954	Шчучынскі	Гродзенская
Першамайская	Блудзень	1964	Бярозаўскі	Брэсцкая
Першамайская	Бузава	1938	Верхнядзвінскі	Віцебская
Першамайскі	Пасёлак імя Бухарына	1937	Веткаўскі	Гомельская
Першамайскі	Кашчыца	1948	Карэліцкі	Гродзенская
Раман-Віна	Ніцка-Віна	1940	Чавускі	Магілёўская
Роза-Люксембург	Алеская	1919	Ельскі	Гомельская
Рудня-Каменева	Папоўская Рудня	1924	Лоеўскі	Гомельская
Салігорск	Нова-Старобінск	1958	Салігорскі	Мінская
Саўгасная	Царкоўе	1964	Буда-Кашалёўскі	Гомельская
Светлагорск	Шацілкі	1961	Светлагорскі	Гомельская
Светлагорск-на-Бярэзіне	Шацілкі	1966	Светлагорскі	Гомельская
Сеназавод	Сянная	1954	Рэчыцкі	Гомельская

МГПУ им. И.П.Шамякина

Сінягорская	Трубаносы	1964	Сенненскі	Віцебская
Слаўгарад	Прапойск, Прупой, Прупошэск, Прапошаск	1945	Слаўгарадскі	Магілёўская
Чырвонабярэжжа	Злодзін	1964	Лельчыцкі	Гомельская

Табліца 2 паказвае, што перайменаванні адбываліся найбольш у 30-я і 60-я гады XX стагоддзя.

Такім чынам, разгледжаны лінгвістычны матэрыял дае падставы сцвярджаць, што:

1. Дэнамінацыя ў айканімічнай сістэме сучаснай беларускай мовы, у прыватнасці ў сістэме складаных айконімаў XX стагоддзя, дастаткова пашыраная з'ява.

2. Новыя айконімы-кампазіты ствараліся пераважна каб выконваць экстралінгвістычныя функцыі: культурныя, сацыяльна-ідэалагічныя.

3. Сярод іх значны структурна-семантычны тып паводле колькаснай суаднесенасці ўтвараюць складаныя айконімы-меткі, найменшы – складаныя айконімы-мемарыятывы.

4. Новыя айконімы-кампазіты ўтвараліся пераважна па вядомых дэрывацыйных мадэлях "атрыбутыў + субстантыў", "субстантыў + субстантыў", "субстантыў + атрыбутыў" шляхам асноваскладання і словаскладання пры дапамозе тыповага ў савецкі перыяд фарманта -*ск*-.

Літаратура

1. Суперанская, А. В. Имя и эпоха (к постановке проблемы) / А. В. Суперанская // Историческая ономастика: сб. науч. ст. / редкол.: А. В. Суперанская (отв. ред.) [и др.]. – М.: Наука, 1977. – С. 144–152.

2. Шур, В. В. Беларускія ўласныя імёны: Беларуская антрапаніміка і тапаніміка / В. В. Шур. – Мінск: Маст. літ., 1998. – 239 с.

МГПУ им. И.П. Шамякина